

Banyár Magdolna

Tanulmányok vallásról, társadalomról

Tomka Miklós a magyar vallásszociológia „atyja”. Gyűjteményes kötetében a rendszerváltozás utáni vallásszociológiai munkásságát foglalta össze. Könyve elején megállapítja: „A magyar társadalomnak talán nincsen még egy olyan dimenziója, amelyben az utóbbi fél évszázad során olyan nagyságrendű változásokra került volna sor, mint a vallás és a világnézet terén.” (9. o.) Ez a folyamat azonban csak töredékesen ismert, hiszen a hazai társadalomtudományi műhelyekben 1989 előtt csak „bújtatott” formában lehetett valláskutatással foglalkozni, s a kutatók „autodidakta” módon, szabad idejük terhére válhattak vallásszociológussá. Ezt az állapotot kevesen vállalták, így a magyar vallásszociológia ma sem rendelkezik jelentős kutatói hagyománnyal. A vonatkozó műveket szerencsére tartalmazza Tomka könyvének kiváló bibliográfiája.

A kötet közel húsz tanulmányt tartalmaz, amelyek egy kivételével 1996 és 2006 között jelentek meg szaktudományos és teológiai, valamint vallással foglalkozó tanulmánykötetekben. A szerző ezeket hat fejezetbe sorolta: Magyarország vallási helyzete. Áttekintés; Vallás, politika, egyház és állam; Az egyház a civil társadalomban; Felekezeti szerkezet; Ifjúság és vallás; Vallás és kommunikáció. A cikkek stílusa nem egységes, és tartalmaznak átfedéseket is, de a Tomka által kidolgozott és következetesen alkalmazott szerkesztési és didaktikai elvek – kiinduló probléma

megfogalmazása kérdésben; a válaszok és a kapott eredmények pontokba szedett, rövid ismertetése már a tanulmány legelején; majd a felsorolt pontok részletes kifejtése táblázatokba foglalt és grafikusán is ábrázolt adatokkal – kifejezetten egységes szöveget eredményeznek.

A tanulmányok valójában nem stílusukban különböznek, hanem a szerzőjük nézőpontjában. Bár mindvégig egyértelmű, hogy írjuk vallásos katolikus, a tanulmányok túlnyomó többségében ez nem vezet a tények és adatok elfogult elemzéséhez – bizonyítva Weber tételét a tudományos objektivitás megvalósíthatóságáról. Ugyanakkor Tomka ritkán beszél többes számban: egyházakról, többnyire akkor, ha tényszerűen elkerülhetetlen, mert éppen több egyházat elemez. Egyébként az egyház, számára, nyilvánvalóan a katolikus egyházat jelenti, a vallás pedig a kereszténységet. Tanulmányai – problémafelvetésükben, véleményformálásukban – hol alig észrevehetően, hol erőteljesen, de világosan tükrözik katolikus alapállását, mégpedig azért a katolikusét, aki igyekszik nagylelkű és elfogulatlan lenni a többi vallással. Ez azonban láthatóan nem könnyű feladat. Mintha a vallások semleges szemléletével Tomka úgy érezné, hogy saját egyházát rövidíti meg. Szerinte túl nagy, az elfogult média által mesterségesen gerjesztett figyelmet szentelnek a kiségyházaknak, amellyel elhalványítják és háttérbe szorítják a katolikus egyházat. Ebben a helyzetben egy

hívó számára elsődleges feladat egyháza védelme a saját eszközeivel. Tomka esetében ez a társadalomstatistikai és szociológiai elemzés, amellyel bizonyíthatja az egyházat érő támadások megalapozatlanságát, rosszindulatú voltát.

Nem gondolom, hogy Tomka védelmező alapállása indokolatlan lenne és csorbítaná tudományos hitelét, valamint hogy elemzései ne lennének korrektek, és következtetései szignifikánsan valószínűek. Azt viszont igen, hogy mintha ágyúval löne verébre. A társadalomstatistika makroszintű adataival érvel egy olyan kérdésben – a különféle vallások és egyházak társadalmi hatása, hitelessége stb. –, amely a szociológia finomabb módszereit alkalmazó kutatásokkal lenne csak kielégítően megválaszolható. Megállapításai legnagyobb részét közvélemény-kutatási adatokra alapozza, tehát az emberek véleményére, és nem tényleges cselekedeteire. Igaz, tisztában van a módszertani problémákkal, valamint következtetései általános jellegével. De az egyházat érő folyamatos támadások miatt nem késlekedhet megtenni minden tőle telhetőt. Például többször hangot ad annak a megállapításának, hogy az uralkodó elit – amely döntően megegyezik a régi elnyomókkal, vagy azok szellemében szocializálódott – igyekszik elvitatni az egyháztól a demokratikus alapjogokat. Ilyen súlyos kijelentésnek azonban, aktuálpolitikai jellege miatt, nincs helye egy tudományos elemzésben. A művet azonban mégsem a szerző változó intenzitású harci szelleme teszi érdekessé, hanem az a „hatalmi logika”, amely egyházának sajátja, és amely az ő írásában is tükröződik. A fő probléma ugyanis az egyházak szerepe, jelentősége a magyar társadalom életében, és legfőképpen kapcsolata az állammal. E kontextusban az egyház hatalmi tényezőként gondol magára: igényt tart arra, hogy véleményét

nyilvánítson és útmutatást adjon hívei számára, akik részt vesznek a társadalmi alrendszerekben. Ezért véleményének és útmutatásának *minden* alrendszerben irányadónak kellene lennie. E ponton pedig jól tapintható feszültség fedezhető fel Tomka elemzéseiben. Többször kijelenti, hogy helyesli a szekularizációt, és hangsúlyozza egyetértését azzal az általános társadalmi elvárással, hogy az egyházak *ne* vegyenek részt a politikai hatalomban. Ehhez képest azonban túl sokat kritizálja a szekularizációs *elméleteket*; úgy emlegeti az egyházat, mint a civil társadalom *vitathatatlanul* legjelentősebb szereplőjét, és elítéli az egyházak társadalmi elismertségének csökkenését jelző adatok „felhánytorgatóit”, bebizonyítva, hogy szinte az ellenkezője az igaz.

Minden kinyilatkoztatáson alapuló vallásnak és egyháznak van hatalmi logikája: Isten törvényei *eredetileg* minden emberre, és az emberi élet minden területére érvényesek. Ezért például az államszervezetet uraló egyház és/vagy vallás elképzelése a vallások természetes folyamánya. A modern korban a hatalmi logika tekintetében éles különbségek rajzolódnak ki a vallások között. Vannak országok, ahol valamely vallás sikeresen megvalósítja az államvallás eszméjét, tartalmilag is. Vannak helyek, ahol üldözik és illegálisba kényszerítik a vallásokat és az egyházakat. A modern, demokratikus államrendezkedésű országokban pedig a „szekularizáció” örve alatt az állam kiegyezett a vallásokat képviselő egyházakkal. Ez utóbbi, és számunkra a legérdekesebb kategóriában azonban ismét nagy különbségek tapasztalhatók.

Tomka írásában az egyes vallások hatalmi logikája közötti különbségek valójában egy dimenzióban mozognak, annak két szélső pólusa között: a liberalizálódás, azaz elvilágiasodás, és a konzervativizmus, azaz a nem evilági elkötelezettség

merev őrzése között. (232. o.) Tomka többször utal Max Weberre, de nem használja pontosan annak vallástipológiáját, pedig e kérdésben lényegesen cizelláltabb képet adhatna. Weber három „dimenziót” különít el, amelyek mentén kialakíthatók a világvallásokat leíró ideáltipikus fogalmak. A hatalmi logika szempontjából, azaz az evilághoz vagy profán világhoz való viszony megragadásában az alábbi kettő releváns: (1) világigenlés – világtagadás, és (2) világtól való elfordulás – világ felé fordulás. Ezek szerint vannak: (a) világigenlő politikai vallások: konfucianizmus és taoizmus; (b) világtagadó, de a világ felé forduló megváltásvallások: protestantizmus, antik zsidóság, őskereszténység, keleti kereszténység; (c) világtagadó, és a világtól elforduló megváltásvallások: nyugati keresztény szerzetesség, hinduizmus és buddhizmus. E tipológiában a konzervatív pólusnak a világtól elforduló megváltásvallások, a liberálisnak pedig a világigenlő politikai vallások feleltethetők meg. A világ felé forduló megváltásvallások, így a kereszténység legtöbb ága pedig a két pólus között mozog.

A világ felé forduló keresztény vallások ugyanis időről időre kísérletet tesznek arra, hogy „összhangba kerüljenek” a profán világgal: mind a tudományos felfedezések eredményeivel, mind a társadalom változásával. Hiszen világi pozíciót akarnak maguknak, amiért cserébe alkalmazkodniuk kell. Így aztán még a szekularizációt is elfogadják, sőt az újabb filozófiai és társadalomtörténeti magyarázatok fényében már saját teológiájukban gyökerező, szükség-szerű és „forradalmi” fejleménynek láttatják. Tomka nagy ívű, a kereszténység utolsó ezer évéről szóló társadalomtörténeti és teológiai összegzése szerint például: a szabad, öntörvényű individuum a kereszténység „talajából” sarjadt ki, és „a természet, a társadalom, a világ rendje sem a termé-

szetfeletti világ önállóan függvénye, netán megromlott, torz tükörképe. Am ha a világ nem földöntúli hatalmak játékszere, hanem magára utalt valóság, akkor ez az „önállóságra elbocsátottság” a szabadságának is hordozója.” (146. o.) Az investitúra háborúkban alakult ki a kétközpontú – egyházi és világi hatalom – társadalomszervezet. „Kultúrák közti összehasonlításban látható igazán, hogy mennyire egyedülálló ez az innováció, ami azután az európai fejlődés sajátosságát egy évezredre meghatározta. A differenciálódás olyan dinamikát szabadított el, ami a fejlődés motorjává vált.” (147. o.) Vagyis maga a kereszténység engedte ki a szekularizáció szellemét a palackból, megindítva saját társadalmi szerepének felszámolását, amire Weber is figyelmeztetett. Tomka szerint azonban ez csak félig igaz, mert például a gyakorlati, profán világ kérdéseiben a vallás nem illetékes, ezekben az ember szabad akarata szerint választ, amihez a vallás csak szempontokat ad. A kereszténység tehát még mindig minden emberre érvényes akar lenni, de már *nem* életük *minden* területén. Hogy megtartsa hatalmát és befolyását, önként korlátozta saját magát, és teremtett egy rendkívül erős versenytársat – profán világ –, aki folyamatos harcra kényszeríti. Bár harcuk elsődleges terepe az emberi lélek, sikerük mérőszámai ugyanazok: követők, anyagi javak, befolyás. A követők – akiktől az összes többi potencia ered – számát pedig a társadalomstatistikai és szociológiai adatok hitelesítik az ellenfél számára is kötelező érvénnyel. Így ezek az adatok és hiteles magyarázóik kvázi hatalmi tényezővé válnak.

A fent vázolt teológiai fordulat a magyar katolikus egyházban a hetvenes években válhatott a hívők számára is lefordított mindennapi hitelvekké. Az elméletek és trendek szintjén Tomka – így vélhetően az egyház is – tisztában van azzal az össze-

függéssel, hogy a liberális, elvilágiasodó felekezetek világszerte rohamosan csökkennek, míg azok, akik mereven őrzik nem evilági jellegüket és az ebből eredő normákat, növekszenek. (232. o.) De úgy tűnik, ennek okát szinte egyedül a „vallási piaci verseny”, azaz a szekularizáció és a demokrácia „fejlettségének” szintjében, nem pedig saját hitelvei alakulásában látja. A katolikus egyház hatalmi logikáját pedig véleményem szerint éppen ez a – nem túl introspektív – személetmód jellemzi a legvilágosabban.

Tomka Miklós műve tehát több okból is jelentős: *explicité* a legteljesebb módon összefoglalja és közreadja a rendszerváltás utáni vallásszociológiai trendeket; pontosan leírja a magyar és a közép-európai vallási állapotokat, és reálisnak látszó súlyozással elemzi a vallások és az állam, valamint a társadalom alrendszerei közti kapcsolatok problémáit és alakulását. Mindeközben *implicité* megrajzolja a magyar katolikus egyház „portréját”. A mű tehát nem csupán hiánypótló, hanem alapvető vallásszociológiai forrásmű.

(Tomka Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon. Tanulmányok. Pázmány Társadalomtudomány 4. LOISIR Kft., Budapest – Piliscsaba, 2006*)

